

Г. Доброльожа,
кандидат філологічних наук, доцент,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
комунальний заклад «Житомирський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
<http://orsid.org/0000-0003-1253-0028>
halyna.dobrolezha@gmail.com

Культура спілкування учасників освітнього процесу у закладі дошкільної освіти

Анотація. У статті йдеться про оновлення форми і змісту дошкільної освіти в Україні; автор окреслює основні проблеми, які постали перед науковцями і практиками у сфері дошкільного виховання: адаптація вихованців до реалій сучасного життя; зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я дітей; набуття загальних та спеціальних компетентностей і відповідно – знань, умінь та навичок. У статті підкреслюється важливість дошкільної освіти як первинної ланки у безперервному освітньому процесі, коли окрім інших завдань потрібно напрацювати навички комунікативного спілкування з ровесниками та дорослими. Матеріал дослідження дає можливість зробити певні висновки щодо комунікативної ролі виховательки, перед якою стоїть завдання навчити і виховати дитину, забезпечити всебічний розвиток дитини відповідно до її віку, потреб, здібностей та можливостей.

Ключові слова: дитина, вихованець, вихователь, комунікативна компетентність, апеляція.

H. Dobrolyozha,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor,
Teacher of the Department of Social and Humanitarian Disciplines,
Municipal Institution «Zhytomyr Regional
In-Service Teacher Training Institute»
of Zhytomyr Regional Council
<http://orsid.org/0000-0003-1253-0028>
halyna.dobrolezha@gmail.com

Communication culture of participants in the educational process in an institution of preschool education

Abstract. The article deals with updating the form and content of preschool education in Ukraine; the author outlined the main problems faced by scientists and practitioners in the field of preschool education: adaptation of students to the realities of modern life; strengthening the physical, mental and social health of children; acquisition of general and special competencies and, accordingly, knowledge, skills and abilities. The article emphasizes the importance of preschool education as a primary link in the lifelong learning process, when, among other tasks, you need to develop skills of communicative communication with peers and adults. The research material makes it possible to draw certain conclusions about the communicative role of the teacher, who is faced with the task of teaching and educating the child, ensuring the comprehensive development of the child in accordance with his age, needs, abilities and capabilities.

Keywords: child, pupil, educator, communicative competence, appeal.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні триває оновлення форми та змісту української освіти усіх рівнів, зокрема дошкільної. Серед актуальних викликів, що постали перед фахівцями з дошкілля, – адаптація вихованців до реалій сучасного життя; зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я дітей; набуття загальних та спеціальних компетентностей, а отже – знань, умінь та навичок.

У п. 1 ст. 4 Закону України «Про дошкільну освіту» зазначено, що «дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні» [1]. У Державному стандарті дошкільної освіти також підкреслено, що дошкільна освіта є невід'ємним складником та першим рівнем у системі освіти, стартовою платформою особистісного розвитку дитини [2].

Зважаючи на важливість дошкільної освіти як первинної ланки у безперервному освітньому процесі протягом усього життя людини, важливо закласти міцний підмурівок щодо різнобічної участі особи (сьогодні – дитини, а завтра – дорослого/дорослої) як члена суспільства у соціумі, напрацювання навичок комунікативного спілкування з однолітками та дорослими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поведінкова і мовна культура міжособистісного спілкування була і залишається предметом наукових досліджень українських учених-теоретиків і практиків.

Поняття *культура поведінки* розглядається через призму філософії, соціології, етики, педагогіки, психології та культурології. Науковці Н. Гонтаровська, М. Фіцула, О. Гук, Н. Корнев та інші підкреслюють, що основними стримувальними факторами, що зумовлюють поведінкову культуру, є традиції певного соціуму (громадян країни, народу, родини, колективу тощо), правові норми, осуд та/або покарання за порушення норм.

Поняття *мовної та мовленнєвої культури* ґрунтовно висвітлюється у наукових працях із стилістики мови, культурології, етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики. Авторитетні фахівці у цій сфері

(О. Пономарів, Л. Ставицька, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Н. Бабич, Л. Масенко, М. Волошак, К. Ткаченко, В. Труб, І. Фаріон, Г. Добролюжа та інші) ставлять за мету виховання навичок культурного спілкування, майстерного використання мовно-виражальних засобів залежно від обставин спілкування, знання і дотримання норм мовного стандарту, збагачення лексичного запасу, неприйняття спотвореної мови (піджин, койне, арго, суржик).

Метою статті є культурологічний аспект аналізу апелятивів-іменників, якими послуговуються учасники освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Для досягнення поставленої мети застосовано **методи**: систематизації та аналізу нормативно-правової бази, що регулює дошкільну діяльність; моделювання структури відповідної апелятивної лексики стосовно учасників освітнього процесу; узагальнення для формулювання висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У закладі дошкільної освіти перебувають (виховуються, навчаються) діти віком до 6–7 років. У перші роки життя закладаються базові демократичні принципи, які окреслять подальший спосіб суспільного та особистого життя, світогляд людини. У ст. 7 Закону України «Про дошкільну освіту» визначено завдання дошкільної освіти, а саме: «збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини; виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови <...>, національних цінностей українського народу <...>; набуття дитиною соціального досвіду» [1].

У перефразованому вигляді ці ж вимоги ставляться до педагогічних працівників у «Професійному стандарті вихователя закладу дошкільної освіти»: *загальні компетентності*: здатність виявляти повагу та цінувати українську народну культуру <...>; здатність до вираження національної культурної ідентичності; *спеціальні компетентності (морально-етична)*: здатність враховувати культурні, релігійні, соціальні та мовні особливості родини під час освітнього процесу та здійснювати його незалежно від власних поглядів, стереотипів та уявлень [3].

Таким чином, комунікативна компетентність є надзвичайно важливою для кожного із учасників освітнього процесу – педагогічних працівників, помічників вихователя (нянь), медичних працівників, вихованців (учнів) та батьків, оскільки допомагає зрозуміти і підтримати один одного, розвинути й удосконалити освітній процес, сприяє здоровій атмосфері у колективі.

У Державному стандарті дошкільної освіти зацентровано увагу на важливості комунікативної компетентності, якою повинні володіти діти (вихованці, учні), як «здатності дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії; здатності підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію» [2].

Комунікативна компетентність є невід'ємним складником будь-якого фаху, що потребує контакту з людьми і передбачає здатність використовувати невербальні засоби (жести, міміку, інтонацію, ситуацію спілкування) та мову у її стилістичних

різновидах залежно від обставин спілкування, уміння комунікувати із рідними, близькими та віддаленими (чужими, незнайомими) людьми, мати навички спілкування із колективом чи групою людей, уміти виконувати різні соціальні ролі. Досвід вдалого комунікативного спілкування набувається завдяки розумінню природи цього процесу, навчанню (відповідна література, тренінги, семінари та ін.), практичному досвіду (і через помилки також!), самоосвіті (курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників у закладах післядипломної освіти, наукових установах, у суб'єктів підприємницької діяльності, що надають відповідні послуги тощо), саморозвитку (читання художньої та фахової (спеціальної) літератури, відвідування музеїв, перегляд вистав і фільмів тощо з обов'язковим подальшим самоаналізом).

Зрозуміло, що обсяг статті не дозволяє зупинитися на усіх аспектах комунікативної компетентності, тому розглянемо один із найбільш важливих моментів – апеляція (з латин. *appellatio* ‘звернення’) до особи-учасника освітнього процесу закладу дошкільної освіти.

Культура звертання до співрозмовника має в Україні дуже давню народну традицію, наприклад: *Добрий вечір тобі, пане-господарю* (колядка); *Не плачте, діду! Не плачте, бабо! Я знесу вам яєчко не простеньке, а золотеньке* (укр. нар. казка); *Друже-зелен луже, чи тобі байдуже, що розбила хвиля береги любові* (укр. нар. пісня); *Подай-но, дівчино, подай-но, гарная, на коня рученьку* (укр. нар. пісня); *І квилить-плаче Ярославна/ В Путивлі рано на валу:/ – Вітрило-вітре мій єдиний,/ Легкий крилатий господине!* («Слово о полку Ігоревім» (перекл. Т. Шевченка); *Добрий гендель, пане Мендель!* (примовка). Безумовно, часовий період, рівень освіти і виховання, а також комунікативна ситуація вносять корективи у формулу, з якою звертаються до адресата.

Загальним правилом, яке стосується будь-якого звертання, є використання кличного відмінка (це одна із визначальних особливостей української мови!): *Микито, Миколко, Дарино, Улянко, дитино, хлопчику, дівчинко, бабусю, морозе, вітре*. В окремих словах у формі кличного відмінка з'являється чергування: *Олеже, друже, хлопче, парубче* тощо.

На жаль, в Україні сьогодні розмита чітка, однозначна система апеляції до співрозмовника, оскільки відсутня узагальнена форма звертання до підлітків і молоді, зросійщені форми звертання (*папа, тьотя, дядя, бабушка, дєвочка, дєвушка, мальчік, женціна, дамочка, муціна, ребята*) міцно укорчувалися в українську мову і свідомість багатьох громадян України. Також культурологічною та світоглядною проблемою стало використання просторічних, згрубілих форм імені (*Надька, Валька, Васька, Петька*), зросійщених форм імен (*Паша, Даша, Маша, Вова, Артjom, Ваня*), фонетичний запис імен у свідоцтвах про народження (паспортах) (*Даріна, Кірілл, Міхаїл, Даніл, Глеб, Крістіна, Нікіта*), чужомовних імен (*Єлісей, Фьокла, Марфа, Агафья, Мустафа, Саїд, Дантес, Касандра, Еміль, Санта, Імперія, Настасья, Іо*). Значна частина батьків не переймається тим, як звучатимуть дивакуваті імена дітей у поєднанні з типовим українським прізвищем: *Козел Кароліна, Вареник Валькірія, Ісус Христос Володимирович Дем'яненко* та ін.

Попри те, в Україні є чимало фахових словників-довідників, за якими можна вдало обрати ім'я новонародженій дитині, зокрема словник-довідник Л. Скрипник і Н. Дзятковської «Власні імена людей», у котрому розкрито історію походження і наведено розмовно-побутові варіанти імені; словник І. Трійняка «Словник українських імен», де зафіксовано велику кількість імен у повній унормованій формі, а також побутові, зневажливі, скорочені та пестливі варіанти. Також допомогти у справі називання малюка може церква (за вибором дня святого), родинна традиція і здоровий глузд. Однак на сьогодні законодавство України не унормувало традицію називання дітей, проте надало можливість підліткам після досягнення 14-річного віку за згодою батьків, а із 16-річного – на власний розсуд змінювати прізвище, ім'я та по батькові (ст. 149 Сімейного кодексу України, ст. 295 Цивільного кодексу України) [4; 5].

Далі більш детально розглянемо особливості використання апелятивів, які вживають у комунікативному процесі між вихователем і вихованцями, між працівниками закладу освіти, між адміністрацією (працівниками) та батьками вихованців.

Комунікація рівня вихователька – вихованці. Педагогічний працівник (вихователька, логопед, психолог, керівник гуртка, музичний керівник, інструктор з фізкультури та інші спеціалісти) і помічник вихователя (няня) повинні звертатися до дитини, використовуючи побутову форму імені, адже саме так звертаються до дитини рідні, і саме ця форма є для неї звичною.

Важливо, щоб педагогічні та інші працівники закладу дошкільної освіти пам'ятали, що мовою дошкільної освіти є державна мова, тобто українська (ст. 10 Закону України «Про дошкільну освіту»), тому спілкування лише українською мовою з дотриманням мовного стандарту, а також уживання українських форм імені дитини: *Петрик, Іванко, Надійка, Марійка, Павлик, Софійка, Єгорко*. Безумовно, таке звертання повинно бути приємним для дитини й позитивно сприйматися нею; і тоді, можливо, маленький *Миша* попросить маму називати його *Мишком, Михасиком, Михайликом*, а *Даша* захоче називатися *Даринкою, Дарусею*.

Варто звернути увагу на особливості звернення до діток, яким батьки з певних причин дали екзотичні імена. Якщо переглянути перелік імен, якими називали маленьких житомирців у 2021 році, то побачимо такі варіанти для хлопчиків: *Арнольд, Аскольд, Андрія, Айрат, Авенір, Алекс, Асаф, Артур, Арій, Абдулах, Авель, Аврам, Алан, Адріан, Арсен, Амбре, Амір, Акім, Браєн, Борислав, Вахтанг, Вінсент, Вільям, Вітольд, Веніамін, Влас, Власлав, Володар, Гордій, Глеб, Гліб, Герман, Дамір, Дан, Давід, Давід-Генрі, Данііл, Даніель, Домінік, Даніяр, Джонатан, Джеймисон Карл, Дініс, Дарій, Даріус, Демид, Едвард, Ейнар, Ернест, Ельдар, Еммануїл, Еміль, Емір, Ерік, Ельвін, Еліаким, Емануель, Єлисей, Єфрем-Міхаель, Зазар, Златан, Ігнат, Йонатан, Карім, Каха, Кемаль, Клім, Кузей Мікоїл, Кіріл, Київ, Крістіан, Ладомір, Лев, Леон, Луїс, Лука, Лук'ян, Любомир, Лаврін, Мартін, Маркус, Міран, Матеуш, Мурад, Матяш, Марат, Мелек, Мир, Мисаїл, Мирон, Міхал, Марсело, Мануель, Натаніель, Натан, Нестор, Неомін, Никон, Ноян, Нурай, Ніколя, Ніко, Орест, Радомір, Ренеден,*

Ратімір, Ренат, Рінат, Роберт, Родіон, Ронін, Рашид, Рувим, Рустам, Рожден, Рамін, Рамір, Саїд, Саад, Самуїл, Савва, Саян, Савелій, Селмеон, Самір, Святозар, Павлік, Тіхан, Трофім, Тадей, Тімур, Урііл, Філіп, Харитон, Цзюньмін, Ціюй, Юліан, Якуб;

варіанти для дівчаток: *Агата, Аглая, Айше-Еббар, Аделаїда, Анетта, Анна-Ладоміра, Ася, Аделіна, Адель, Аїда, Аліана, Альміра, Амаля, Амелія, Аурора, Аміна, Аміра, Аннеті, Алісія, Асенефа, Аннабелла, Андріана, Аріанна, Айлін, Азалія, Асія, Авігся, Адріанна, Афїна, Барбара, Бернадетта, Божена, Біляна, Василина, Варвара, Віола, Віолета, Віталїна, Влада, Власта, Вів'єн, Габрієлла, Глафіра, Дана, Даяна, Данелія, Даніель, Домініка, Даміана, Даміра, Елеонора, Еліна, Емма, Елла, Емануель, Емілі, Емілія, Еріка, Евніка, Естер, Ейя, Еліс, Єфросинія, Єлизавета, Євдокія, Євангелїна, Єремїя, Єсенія, Жасмін, Заммо, Зарема, Земфіра, Златослава, Зоряна, Ілана, Іоанна, Іларія, Ілона, Ія, Камалія, Кармелїта, Каміля, Каміла, Кетрін, Квітка, Клара, Камілія, Каталея, Карїана, Корнелія, Ксенія, Каталїна, Лале, Лера, Ліана, Лілі, Ліза, Ляна, Ліка, Ларайб, Лаура, Луїза, Лія, Лана, Ліліанна, Лада, Лукія, Маргарїта, Марія-Ельвеза, Мелїта, Марїель, Мартїна, Меланї, Меланія, Мар'єм, Мішель, Мелїса, Мірра, Мія, Монїка, Мілена, Нонна, Ніка, Настасья, Онїсія, Орїся, Олівія, Паолїна, Паулїна, Персїда, Рената, Реяна, Розї, Римма, Сабїна, Сара, Устїнія, Фатїма, Фрея, Франческа, Хузама, Ясміна [6].*

До таких імен важко або й неможливо підібрати побутову, коротку або пестливу форму, виховательці або іншому працівникові потрібно просто уважно прочитати і запам'ятати ім'я, щоб не припуститися помилки при звертанні до вихованця, оскільки це ображає (!?) батьків дитини і провокує конфлікти.

Виховательці під час читання дітям важливо робити акцент на імені персонажів казок, віршиків. Наприклад, у збірнику притч, казок, оповідань В. Сухомлинського «Квітка сонця» знаходимо: *Марїйка посидить трохи, послухає казку; Маленькій Яринці треба зарані встати...; У бабусі Марїї два онуки – Миколка і Юрко; День сьогодні в Костика видався щасливий.* Правда, сучасні дитячі автори та перекладачі на догоду слухачам і читачам, на превеликий подив, уже не гребують *Мішами, Дїмами, Машами, Лізами, Ленами.*

У спілкуванні з дітьми вихователька та інший працівник закладу освіти можуть уживати як звертання апелятивні *сонечко, квіточко, зайчику, котику, кицю, зірочко;* тут важливо не зловживати такою формою іменника щодо дитини.

Категорично заборонено давати дітям прізвиська за будь-якою ознакою – фізичним недоліком, інтелектуальними здібностями, кольором шкіри, статевою ознакою, фінансовою спроможністю батьків тощо. У Законі України «Про освіту» в ст. 1 дається чітке визначення поняття цькування дитини: «булінг – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві <...>, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи <...>, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [7].

Що стосується звертання вихованців до вихователів та помічників вихователів (нянь), то до сьогодні, на жаль, переважає совєцька традиція звертання на ім'я та по батькові, хоча маленькій дитині важко або навіть неможливо вимовити таку двочленну конструкцію. У такому разі діти перекручують ім'я та по батькові, пропускають один із компонентів або уникають персоніфікованого звертання до виховательки чи няні. Зважаючи на такі чинники, варто звернути увагу на традиційну форму звертання в Україні та Європі – *пані, панночко, паняanko, пане: пані Галино, панночко Ірино, пані Олю, пане Вікторе*. Такі форми значно легше запам'ятати і вимовити, вони традиційні у нашій культурі; натомість звертання *леді, госпожа* є абсолютно чужорідними для українця.

Ще одним дискусійним моментом є лексика, що окреслює родинне коло дитини. Десятиріччя совєцької окупації дісталися і до глибинних, базових шарів української мови та засмітили її російськими відповідниками: *папа, дядя, тьотя, дедушка, бабушка*. Ці лексеми не подає жоден словник української мови, отже, вони – поза мовною і культурологічною нормою і потребують заміни українськими відповідниками: *папа/тато, батько; дядя/дядько, дядечко; тьотя/тітка, тітонька, дядина; дедушка/дід, дідусь, дідуньо; бабушка/бабця, бабуся, бабуня*. Тут на допомогу вихователю придуть казки, віршики з персонажами *тітонька Ворона, дядина Сорока, тітка Марина, дядько Микола, дід і баба* тощо; вдалою ілюстрацією також стане оповідка В. Сухомлинського «Поздоровляємо»: «<...> Поздоровляємо – це значить: радіємо разом з Марійчиними мамою і татом, бабусею і дідусем, і з дядьком Марійчиним <...>».

Обережно, делікатно перекодовуючи сприйняття навколишнього світу дітьми та їхніми батьками, вихователь повинен пам'ятати і дотримуватися (а за потреби цитувати батькам дітей) ст. 7 Закону України «Про дошкільне виховання», у якій завданням дошкільної освіти є виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, національних цінностей українського народу.

Комунікація рівня адміністрація (працівники) закладу – батьки. На цьому рівні – спілкування лише офіційно-ділове: усталена двочленна форма – ім'я та по батькові або ж сучасна – *пане, пані* та ім'я.

До слова, в нинішній модерновій Україні відходять від традиції звертання до особи на ім'я та по батькові. Одним із свідчень цього є прийняття Нового стандарту ДСТУ 4163:2020, за яким уже з 01 вересня 2021 р. у підписі під документом замість ініціалів вказується повне ім'я (Іван ЮЩЕНКО); усе частіше в документах, виступах тощо бачимо/чуємо нові форми звертання: *пане Президент (-е), пане полковнику, пане Андрію, пані вчителько, пані Тетяно* – це теж один із факторів, який наближає нас до української та європейської культурної традиції.

Поганим тоном уважається звертання до батьків вихованців на ім'я – і вік тут жодного значення не має, а також за функціональною ознакою (*мама, тато, дід*).

Комунікація між працівниками закладу освіти. Як правило, потрібно тримати соціальну дистанцію і звертатися на ім'я та по батькові або ж формулою *пані/пане +*

ім'я. Цієї вимоги завжди слід дотримуватися у стосунках із керівниками закладу та старшими за віком і посадою працівниками.

Якщо ж ви ровесники, маєте дружні стосунки або домовилися між собою, то цілком природним і доречним буде звертання на ім'я – повне (паспортне) або побутове (українська форма). Поза нормами мовного стандарту у будь-якій комунікативній ситуації є форма звертання *Іванівно, Миронівно, Петровичу*.

Висновки. Вихователька завжди була і залишається прикладом для своїх вихованців, *другою мамою*, тому перед нею стоїть завдання навчити і виховати дитину, забезпечити всебічний розвиток дитини відповідно до її віку, потреб, здібностей та можливостей. Завданням кожного педагогічного працівника є створення простору для безпечного, комфортного перебування вихованців у закладі дошкільної освіти, і саме ставлення до кожної маленької людини як до особистості є запорукою успіху.

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про дошкільну освіту» (нова редакція). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49, ст. 259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2628-14> (дата звернення 25.08.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 25.08.2022).
3. Наказ Міністерства економіки України від 19.10.2021 № 755-21 «Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartu-vihovatel-zakla-doshkilnoyi-osviti> (дата звернення 25.08.2022).
4. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради*. 2002. № 21–22, ст. 135). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 27.08.2022).
5. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44, ст. 356). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення 27.08.2022).
6. Хлопчики Еліаким і Кемаль, дівчатка Біляна та Власта: які рідкісні імена жителі Житомирської області обирали для дітей у 2021 році. URL: https://www.zhitomir.info/news_205179.html (дата звернення 27.08.2022).
7. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39, ст. 380). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення 25.08.2022).